

Aleš Gabrič

OD POLITIČNIH STRANK DO ENE SAME STRANKE

**STARIM POLITIČNIM SILAM »OMOGOČITI ILUZIJO,
DA ODLOČUJEJO«**

Jugoslavija pred drugo svetovno vojno nikakor ni bila zgled demokracije, a je imela večstrankarski sistem, politične stranke pa so bile omejene z zakonodajo iz tridesetih let, ki je favorizirala velike vsedržavne stranke. V slovenskem delu države je politično prizorišče obvladovala katoliška stranka, vključena v JRS (Jugoslovansko radikalno skupnost), liberalna stranka je stagnirala v JNS (Jugoslovanski nacionalni stranki). Tik pred propadom države v vojni aprila 1941 so se začele stranke vnovič predstavljati s starimi tradicionalnimi imeni, na primer katoliška kot Slovenska ljudska stranka, čeprav je bilo to v nasprotju z veljavno zakonodajo. Na obrobju so bile še manjše stranke, tudi leve socialistične usmerjenosti, medtem ko sta bili zelo agilna Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) in njen slovenski del Komunistična partija Slovenije (KPS) še vedno v ilegali zaradi prepovedi delovanja. Toda vojna leta so popolnoma premešala predvojno razporeditev politične moči. Nekdaj najmočnejše stranke so njihove sporne odločitve ali pasivnost pripeljale na senčno stran dogajanja, dotlej nepomembno in prepovedano KPJ pa je to porinilo v ospredje.

KPJ je pod vodstvom Josipa Broza Tita spodbudila in vodila odporniško gibanje in vanj pritegnila pripadnike in simpatizerje, ki so pred vojno pripadali

različnim političnim strankam in idejnim pogledom. V Sloveniji je KPS odpornišтво organizirala v okviru aprila 1941 ustanovljene Osvobodilne fronte slovenskega naroda (OF), z njeno pomočjo pa ji je uspelo nagovoriti ljudi zelo različnih političnih pogledov, ki jim je bila skupna želja po boju proti okupatorju. Ker jih v tej želji ni tako odločno nagovorila nobena druga organizacija, so se vključili v Osvobodilno fronto, ki se je skozi leta vojne iz mešanice pripadnikov različnih pogledov vse bolj oblikovala v enovito in učinkovito politično organizacijo.⁵⁹³

Na jugoslovanski ravni je bila politična moč v odporniškem gibanju izraziteje v rokah KPJ in jim že med vojno ni uspelo vzpostaviti tako učinkovite frontne organizacije, kot je bila v Sloveniji OF. Nova jugoslovanska oblast s Titom kot voditeljem odporniškega gibanja in nove vlade (NKOJ – Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije) pa je za protifašistično koalicijo že med vojno postala pomemben dejavnik pri načrtovanju poveljne podobe na tleh Jugoslavije. Britanska vlada je poskušala moč nekdanjih vodilnih političnih strank obdržati na površini tako, da je jugoslovanskega kralja Petra II. Karađorđevića in jugoslovansko kraljevo vlado silila v pogovore s Titovo vlado. Predsednika obeh vlad, Ivan Šubašić kot predsednik kraljeve vlade v izgnanstvu in Josip Broz Tito kot predsednik NKOJ, sta se prvič sestala na Visu 16. junija 1944. V sporazumu, ki je bil temelj za poveljni jugoslovanski politični razvoj, je kraljeva vlada obljubila podporo partizanskim enotam, Titova vlada pa naj bi odločanje o poveljni ureditvi države prepustila za čas po dokončni zmagi nad nacistično Nemčijo, pri tem pa bi lahko sodelovali vsi, ki niso sodelovali z okupatorjem. Drugič sta se predsednika dveh vlad, odporniške v domovini in kraljeve v tujini, srečala v začetku novembra 1944 v osvobojenem Beogradu. Do oblikovanja enotne vlade, za kar sta se tedaj dogovorila, je nato prišlo še pred koncem vojne 7. marca 1945, s Titom kot predsednikom vlade.⁵⁹⁴

Zahodne sile zmagovite protifašistične koalicije so v zadnjih letih vojne poskušale v Jugoslaviji vzpostaviti politični položaj, ki bi povrnil veljavo predvojnimi političnim strankam. Zlasti agilna je bila britanska vlada, ki je po vojaškem porazu Jugoslavije leta 1941 nudila zavetje jugoslovanski kraljevi družini in kraljevi vladi. Pod pritiskom britanske vlade so bile v sporazum med Titovo in Šubašićevo vlado vnesene zahteve, da je treba AVNOJ razširiti s poslanci zadnje predvojne skupščine, da bo Jugoslavija po vojni uveljavila politični pluralizem in da bo o novi obliki države odločala na svobodnih volitvah izvoljena ustavodajna skupščina. Nova jugoslovanska oblast je na te pogoje pristala ob zavedanju, da

593 Obširneje o organiziranju OF Mally, *Slovenski odpor*.

594 Več o kraljevi vladi Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*. Več o političnem dogajanju v Jugoslaviji v letu 1945 Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*; Павловић, *За Тита или за краља*. Več o političnem dogajanju v Sloveniji Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*.

si je že v letih vojne priborila veliko moč in da bo ob koncu vojne razpolagala z edino relevantno vojaško silo na ozemlju Jugoslavije ter obvladovala represivne organe in medije. Pri razširitvi AVNOJ-a so se ozirali na rezultate volitev iz leta 1938, na katerih je zmagala JRS. Že dejstvo, da je prav vse mandate na Slovenskem dobila le ta stranka (slovenski del JRS je bila nekdanja Slovenska ljudska stranka (SLS)), dovolj jasno kaže, da tudi zadnje predvojne volitve niso odražale realne politične in idejne palete slovenske volilne baze.

Vodstvo KPJ je zlahka dajalo obljube, a se hkrati zavedalo, da jih bodo izpolnjevali zgolj do tiste mere, ki ne bo ogrožala njihovega načrtovanega vzpona do popolne oblasti. Načrta, kako bi to izpeljali, niso predstavljali v javnosti, temveč je bil z njim seznanjen le najožji krog vodilnih komunistov. Vodilni partijski ideolog Edvard Kardelj ga je razložil v referatu, ki sicer ni datiran, a je po vsebini sodeč nastal poleti 1945, nekaj mesecev po koncu vojne, a pred sklicem začasne ljudske skupščine, ki naj bi sprejela volilno zakonodajo. Kolegom je Kardelj najprej orisal mednarodni položaj in nakazal prihodnjo bipolarnost s Sovjetsko zvezo kot hegemonom na eni ter Združenimi državami Amerike na drugi strani. Jugoslavijo je nedvoumno uvrstil v sovjetski blok in kot njeno največjo mednarodnopolitično težavo v prihodnje označil tržaško vprašanje. Pri notranjepolitičnih vprašanjih je izhajal iz prepričanja, da nič ne kaže na tretjo svetovno vojno in da se bo v tem primeru pomoč zahodnih držav starim političnim silam v Jugoslaviji lahko izkazovala zgolj skozi politično podporo. Obračun s tistimi, ki jih je označil kot ostanke fašističnih sil ali starih političnih elit, je zato bil po Kardeljevih ocenah popolnoma v njihovih rokah. Njegov pogled je bil pogled strankarskega ideologa, ki je bil prepričan, da uživajo dovolj podpore, da v kratkem času izpeljejo načrt popolnega prevzema oblasti:

»V državi sami stoje naše stvari za nas v splošnem dobro. Faktično držimo situacijo popolnoma v rokah. Ko govorim, mislim na vpliv, ki ga imamo na narodne mase, na podporo, ki jo naše ljudske množice dajejo vladi. Popolnoma se moremo zanesti v 100% zmago v Makedoniji, Črni gori, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Kordunu, Liki, Baniji, Slavoniji itd. Nekoliko slabše so naše pozicije v Srbiji, ali bolje rečeno v nekaterih delih Srbije in nekaterih delih Hrvaške. Tu je reakcija relativno obdržala svoje sile in uspela še nekako, da ima masovni vpliv na široke množice in baš tu se opaža na vsakem koraku.«⁵⁹⁵

Kardelj je torej potegnil jasno ločnico med republikama, kjer bodo uporabili drugačno taktiko kot v tistih predelih, kjer je imela frontna organizacija večinsko podporo prebivalstva. Ker je govoril o NOF, to je Narodnoosvobodilni fronti, in ne o LF, to je Ljudski fronti, lahko referat postavimo v čas pred prvi kongres Ljudske fronte Jugoslavije, ki je bil med 5. in 7. avgustom 1945 v Beogradu. Slovenijo je

595 SI AS 1589, III, t. e. 32, a. e. 873, Referat tovariša Kardelja, str. 6.

Kardelj uvrstil med republike, kjer naj bi bila fronta popolnoma enovita, nekoliko drugače pa naj bi bilo, vsaj na začetku, v Srbiji in Hrvaški, kjer so pričakovali, da bodo svoje delovanje obnovile nekatere stare politične stranke:

»Mi gremo danes za tem, da v tistih pokrajinah, kjer je narod krepko za nas, da NOF v teh pokrajinah obdržimo kot popolnoma edinstven pokret. V teh pokrajinah ne pristanemo na nobeno obliko koalicije strank, medtem ko v Srbiji in Hrvaški pristanemo na to, da NOF ni samo splošen in edinstven narodno osvobodilni pokret, ampak v neki meri tudi koalicija, da se v okviru NOF morejo poedine stranke izživljati. Na ta način omogočamo, da pridemo do onih zaostalih mas, ki se vežejo z reakcijo od spodaj.«⁵⁹⁶

V natančno orisani strategiji obračuna z nasprotniki in v perspektivi uvedbe enopartijskega sistema s tesno naslonitvijo na Sovjetsko zvezo je Kardelj nakazal, da v Sloveniji opozicije skorajda ni, zato ne bo treba narediti koraka nazaj proti koalicijskemu modelu Osvobodilne fronte, kakršen je veljal še na začetku vojne. Popuščali bodo tam, kjer je še veliko ljudi »za kralja Petra«, z zaostrovanjem stališča proti kralju in monarhiji pred volitvami pa »bi samo odbili te mase«. Kot tistega, ki naj bi mu v fronti najbolj popuščali, je večkrat omenil Dragoljuba Jovanovića, saj je imela njegova stranka še velik vpliv na srbskem podeželju. Jovanovićevega zahtev po lastnem tisku in organiziranju zatorej ne bi smeli preprosto preslišati. »Če bi mi na tej liniji razbijali NOF, bi se našli v neprijetnem položaju. Za nas mora NOF najti tak moment za razbijanje teh vrhov, ki bo omogočil, da vrhove razbijemo, a njihove mase zadržimo«, je Kardelj orisal prihodnjo politično pot frontne organizacije.⁵⁹⁷

Vodilni komunisti so se odločili, da bodo izpeljali volitve, kar je bila zahteva sporazuma Tito-Šubašić, vendar bodo potekale na način, ki njihovim nasprotnikom ne bi ponudil realnih možnosti za uspeh. Kardeljeva pričakovanja glede volitev so bila, da bo poleg liste Narodnoosvobodilne fronte na njih sodelovala še ena lista:

»Sam volilni zakon, ki ga izdelujemo, je tak, da bodo v glavnem velike stranke imele ugodnejši položaj od raznih drobnih grupic. Zato bomo imeli eno listo NOF in eno listo vseh reakcionarjev. /Grol i. dr./ Izkoristiti moramo tudi ustvarjeno koalicijo in jo zadržati do volitev, do konstitucije. Pripravljeni smo, da se s temi ljudmi pogajamo tudi za po več kandidatov. Storili bomo to, da bi se mogli pred vsem svetom sklicevati na naše sile v narodu. Če bi jih omejili, bi komplicirali naš položaj pred zunanjim svetom, tako da bi zunanji imperijalisti mogli ponovno postaviti vprašanje priznanja Jugoslavije.«⁵⁹⁸

596 Prav tam.

597 Prav tam, str. 7.

598 Prav tam.

Iz Kardeljevega načrta sta bili razvidni dve fazi prehoda v enostrankarski model vladanja. Na volitvah in do sprejetja ustave naj bi popuščali koalicijskim zaveznikom v fronti, da bi z njimi pritegnili čim več glasov, ki bi, če bi šla na volitve KPJ sama s svojo komunistično agendo, glasovali za opozicijo, torej Milana Grola in njegove zaveznike. Po volitvah, na katerih so pričakovali visoko zmago, pa bi začeli zaveznike v fronti odrivati z vodilnih položajev in jim onemogočiti javno delovanje. Začetno popuščanje je bilo posledica zahtev zahodnih demokracij, ki so priznanje nove jugoslovanske stvarnosti pogojevale z izpolnitvijo zavez iz sporazuma Tito-Šubašić. Vodilni komunistični ideolog se ni bal, da bi lahko zaradi popuščanja koalicijskim partnerjem šlo kaj narobe, saj je poudaril, da držijo v rokah vse poglavitne vzvode oblasti, vlado, vojsko, policijo in tudi že velik del ekonomije. Zato bi si lahko privoščili, da bodo imeli v »ustavotvorni skupščini reakcionarno opozicijo, ki bo proti nam in govorila proti temu, kar bomo mi postavili«, saj jih »taka parlamentarna frakcija nikakor ne bo ovirala, da izvedemo svoj statut«. Ker so držali komunisti v rokah vse komandne pozicije v državi, je Kardelj menil, da oblikovanje državnega modela po vzoru Sovjetske zveze ne more biti v ničemer ogroženo: »Mi moremo na tej osnovi držati te pozicije, a na drugi strani popuščati. Lahko privlečemo še nekaj reakcionarjev v NOF in jim omogočiti iluzijo, da odločujejo«.⁵⁹⁹

Vodilna politična stranka je v naslednjih letih sledila orisanemu načrtu. V javnosti so se predstavljali kot politiki široke frontne organizacije in se, kolikor se je le dalo, izogibali javnemu nastopanju v imenu vodstva Komunistične partije. Popuščati so morali v dveh največjih republikah, kjer so stari strankarski politiki, ki jim niso mogli očitati medvojne kolaboracije z okupatorjem, še uživali podporo dela prebivalstva. Začrtane so bile tudi omejitve, do kod bi lahko popuščali. Prepričanje o zmagi na volitvah v Ustavodajno skupščino je narekovalo, da se v njej še lahko slišijo glasovi proti predlogom, ki jih je v veliki meri načrtoval Edvard Kardelj ob sodelovanju nekaterih drugih politikov. V predvolilnem času so kot največjo oviro ocenjevali Milana Grola. Po volitvah, po katerih naj bi v Ustavodajni skupščini (pre)močno večino dobila frontna organizacija, pa naj bi bila največja težava opozicija v njej sami, predvsem tista, ki je ali naj bi vztrajala na koalicijskem značaju fronte. Pri tem so največkrat omenjali Dragoljuba Jovanovića.⁶⁰⁰ Prav nikjer pa med temi načrti ni bila omenjena Slovenija. V tej so po ocenah vodilnih komunistov koalicijsko fazo frontne organizacije že prešli, in ker so komunisti držali v rokah prav vse pomembne položaje, je bila Slovenija omenjena med tistimi republikami, kjer naj ne bi bilo nikakršnega popuščanja (nekdanjim) koalicijskim zaveznikom.⁶⁰¹

599 Prav tam, str. 8.

600 Več o opoziciji v Jugoslaviji leta 1945 gl. Koštunica in Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam*.

601 Več o nemoči opozicije v Sloveniji po letu 1945 gl. Gabrič, *V senci politike*.

ŠIROKO GIBANJE, KI NAJ ABSORBIRA IDEJNOPOLITIČNE RAZNOLIKOSTI

Pri načrtovanju politične strategije je bila torej Slovenija nedvoumno uvrščena v tisti del Jugoslavije, kjer je bila frontna organizacija že tako močna, da je zlahka izpeljala prehod iz predvojnega (navideznega) političnega parlamentarizma v enostrankarski model vladanja. Ta prednost Slovenije – ocenjevana seveda skozi prizmo pogledov vodilnih komunistov – se je odrazila tudi v predvolilnem času. Že med vojno poenotena Osvobodilna fronta slovenskega naroda je lahko kot prva izvedla svoj kongres, na katerem se je formirala kot politična stranka novega vladajočega režima. Prvi kongres, na katerem se je preimenovala v Osvobodilno fronto Slovenije (OFS), je izvedla 15. in 16. julija 1945 v Ljubljani.⁶⁰² Že dejstvo, da je kongres potekal na prostem, v parku Tivoli, ob velikanski množici udeležencev, je ponudilo kuliso, kakršno si je nova politična elita želela – predstaviti OF kot množično in enotno politično silo vseh Slovenk in Slovencev. O tem naj bi jih prepričalo tudi dejstvo, da predsednik OF Josip Vidmar ni bil komunist, temveč ugleden javni in kulturni delavec. Tudi on je na kongresu poudaril, da je bila leta 1941 ob ustanovitvi OF »pestra družba, sestavljena iz pripadnikov 18 različnih strank, skupin, frakcij«, a so jih vojna leta povezala in med njimi utrdila enotnost, tako da je »pestra družba izginila, danes smo vsi ena sama družina pripadnikov Osvobodilne fronte«. Vidmar s tem ni poudarjal zgolj nekih svojih osebnih pogledov, saj so podobno v predvolilnem času poudarjali tudi nekateri drugi vidni predstavniki OF, ki niso bili komunisti. Je pa predsednik OF ob koncu svojega nastopa na kongresu le pristavil, da ima za vse skupaj »največje zasluge Komunistična partija«.⁶⁰³

Temu poudarku vloge KPS sta se Edvard Kardelj in Boris Kidrič v svojih referatih izognila. Pri obeh vodilnih komunistih je bila glavna teža besed namenjena zahtevi po krepitvi enotnosti. Kardelj je seveda izbiral povsem drugačne besede in poudarke od tistih, ki jih je v ožjem krogu partijskih kolegov razložil v že omenjenem referatu. Na kongresu OF je govoril predvsem o potrebi po zunanje politični naslonitvi na Sovjetsko zvezo in na notranje politični sceni o nujnosti utrjevanja OF kot edine politične zastopnice slovenskega naroda.⁶⁰⁴

Osrednje poročilo o delovanju OF od ustanovitve leta 1941 do kongresa leta 1945 je pripravil Boris Kidrič in v njem predstavil za široko javnost primerno razlago aktualne politične podobe Slovenije, kakor so jo videli njeni snovalci iz vrhov nove politične elite. Za problematiko prehoda iz večstrankarskega v

602 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, str. 289–292; Mally, *Slovenski odpor*, str. 397–399.

603 *Slovenski poročevalec*, 6, št. 75, 17. 7. 1945, str. 1, Predsednik Josip Vidmar odpre kongres.

604 *Slovenski poročevalec*, 6, št. 75, 17. 7. 1945, str. 3–4, Podpredsednik tov. Kardelj o nalogah Osvobodilne fronte.

enostrankarski sistem so pomembni Kidričevi pogledi, kako je razložil »odnos, ki ga je imela Osvobodilna fronta na začetku narodno osvobodilnega gibanja do posameznih predaprilskih političnih strank in skupin« ter razvoj, »ki je preobrazil Osvobodilno fronto iz začetne koalicije v popolnoma enotno vseljudo gibanje«. ⁶⁰⁵ Pri prvi točki se je ozrl k letu 1941 in ustanovitvi OF. Govoril je le o ustanovnih skupinah in v tem delu ni niti z besedo omenil KPS. Poudaril je, da so sodelovanje ponudili vsem starim političnim skupinam razen tistim, ki so se šli v Rim poklonit Mussoliniju, a da se mnogi na njihove pozive niso odzvali. Po Kidričevem mnenju so si z nesodelovanjem v osvobodilnem boju zapravili pravico soodločanja v javnem življenju. Sklep, ki ga je iz tega potegnil Kidrič, in pri tem je imel močno podporo celega vodstva OF, je bil preprost, saj je menil, da so »moralno pravico kakor koli soodločati v našem javnem življenju /.../ izgubile vse tiste politične grupacije, ki se niso udeležile enotnega narodno osvobodilnega gibanja Osvobodilne fronte«. ⁶⁰⁶

Več besed kot tistim politikom ali političnim strankam, ki so se po mnenju vodstva OF umazale s sodelovanjem z okupatorjem, je Kidrič namenil t. i. sredini, saj je ta v letu 1945 predstavljala večjo nevarnost aktualni oblasti, ker številnim vidnim osebnostim niso mogli preveč poenostavljeno očitati medvojnih političnih grehov. Pri orisovanju razvoja OF je Kidrič nadaljeval z razlago, ki so jo propagirali že med vojno, da je OF prešla pot od koalicije do enotnega vseljudoškega gibanja. O KPS je prvič spregovoril šele, ko jo je skupaj s predstavniki sokolstva, krščanskih socialistov in kulturnih delavcev omenil kot udeleženko ustanovnega sestanka OF. ⁶⁰⁷ Nato je sledilo poenotenje gibanja in »zadnje in zgolj še formalne sledi koalicije so bile izbrisane z razširitvijo Izvršnega odbora septembra 1944«. Razlagi je večkrat sledila ocena, da je OF sedaj popolnoma enotno gibanje, enotna zveza ali fronta. Kidrič je oris poenotenja OF zaključil s sklicevanjem na Kardeljeve besede, da bi bil »vsak korak nazaj najhujši greh nad našim narodom in nad našim ljudstvom«. ⁶⁰⁸

Iz besed vodilnih komunistov je bilo opazno, da so se izrazito izogibali omenjanju KPS in še posebej njene kakršnekoli poudarjene vloge. Prav tako OF niso omenjali kot nove politične stranke, ker so hoteli poudariti njen drugačni značaj, težko primerljiv s predvojnimi političnimi strankami. O Osvobodilni fronti (in enako o frontni organizaciji na državni ravni) so raje govorili kot o širokem ljudskem gibanju, v katerem lahko najdejo svoj prostor ljudje zelo različnih idejnih pogledov. Takšen odnos ni bil značilen zgolj za komuniste, ki so imeli glavno besedo v organiziranju OF, temveč so se z njim strinjale tudi druge

⁶⁰⁵ Kidrič, *Poročilo na prvem kongresu Osvobodilne fronte*, str. 5–6.

⁶⁰⁶ Prav tam, str. 8.

⁶⁰⁷ Prav tam, str. 17.

⁶⁰⁸ Prav tam, str. 20.

ugledne osebnosti iz vodstva OF. Franc Snoj, nekdanji član vodstva SLS, ki se je z njim razšel zaradi svojih pozitivnih pogledov na odpornišтво in partizanstvo, je to poudaril aprila 1945 ob proslavljanju štiriletnice ustanovitve OF, le dva tedna pred koncem vojne. V enotnosti je videl zagotovilo za uresničenje ideje o enotni in združeni Sloveniji, ki naj bo kot slovenska država enakopraven del skupnosti narodov Jugoslavije. Koraka nazaj po njegovem mnenju ni bilo več mogoče narediti in tudi stare predvojne politične stranke so bile zanj stvar preteklosti:

»Stare stranke, ki so v svojem razvoju zaostale, ki se niso udeležile osvobodilne borbe, ki so mnogokrat direktno ali indirektno celo pomagale okupatorju, da so ovirale in nasprotovale osvobodilni borbi, ne morejo novi Jugoslaviji ničesar ne dodati ne doprinesiti. Preživele so se, kakor se je preživela stara Jugoslavija. Vsled tega bi njihova obnovitev pomenila korak nazaj ter bi le ovirala nadaljnji naravni razvoj Jugoslavije. Nova doba zahteva tudi novih političnih oblik. Popolna enotnost naše OF je potrebna tudi v prihodnjosti. Kdorkoli bi v tej enotni OF hotel razvijati kakršnokoli strankarstvo, čeprav v novi obliki, bi razbijal našo narodno skupnost, povzročal bi nov razdor v slovenskem narodu.«⁶⁰⁹

Ob ponavljanju zahtev po enotnosti OF so njeni vodilni funkcionarji ponavljali, da lahko v njej prostor najdejo ljudje zelo različnih prepričanj, ki si resnično želijo uspeha in nadaljnjega razvoja Slovenije. Enotnost Slovencev in Slovenk v času odločanja o prihodnjih slovenskih mejah in določanja njene vloge v skupnosti enakopravnih narodov naj bi bila najboljše zagotovilo, da bi stare slovenske politične želje vendarle pretopili v stvarnost. Liberalno usmerjeni pravnik Makso Šnuderl je nekaj tednov kasneje kot predstavnik OF potoval na ustanovni kongres Ljudske fronte Jugoslavije (LFJ) v Beograd in bil pred kongresom tudi med slovenskimi predstavniki na seji izvršnega odbora Ljudske fronte Jugoslavije, ki se je zaradi zahtev predstavnikov nekaterih starih političnih strank zavlekla globoko v noč:

»To pa zato, ker se je videlo, kako so politične stranke, ki so včlanjene v fronti, nekaki tuji elementi. /.../ Ti so pledirali za to, da fronta ni enotna, ampak koalicija, da bi lahko v fronti včlanjene stranke posebej kandidirale, in si sploh prizadevali, da bi zvedeneli tako program kot statut, pa so v precejšnji meri tudi uspeli. Ne vem, kako korist imamo od teh strank, ki ne predstavljajo skoro nikogar in samo zgago delajo. Končno je Kardelj pristal na to, da ima fronta tudi karakter koalicije in da so v glavnem federalnem delu narodne fronte v tem pogledu samostojne, kakor na primer v Sloveniji, kjer je OF enotna in ne koalicija.«⁶¹⁰

Šnuderl ni mogel vedeti, da je bilo Kardeljevo popuščanje del politične strategije vodstva KPJ, bil pa je zadovoljen, da se koalicijski značaj fronte ni

609 *Slovenski poročevalec*, 6, št. 13, 27. 4. 1945, str. 6, Izjava Franca Snoja.

610 Šnuderl, *Dnevnik 1941-1945*, 2, str. 442.

prenesel tudi v Slovenijo in da je ta lahko znotraj zvezne organizacije zadržala svojo organizacijsko samostojnost in specifičnost. Med sejo, ko je poslušal po svojem mnenju brezplodne debate in zahteve predstavnikov starih političnih strank, je poleg sebe sedečemu članu vodstva KPS Mihi Marinku dejal, da »bi v primeru, da obvelja koalicija v Sloveniji, mi vsi šli v Partijo«. ⁶¹¹

Zahteve o enotnosti OF je pogosto omenjal tudi Edvard Kocbek, neformalni vodja krščanskosocialistične skupine v OF. Komunistični voditelji so se zaradi njene moči najbolj bali, da bi ravno ta začela razvijati svoje samostojne organizacijske oblike dela. V jesenskem predvolilnem času so številni sodelavci Kocbeka nagovarjali, naj naredi bolj odločno potezo, ki bi natančneje profilirala vlogo krščanskih socialistov, sicer še vedno kot dela OF. Vendar jim je Kocbek redno ugovarjal, da čas zahteva koncentracijo moči v enotno organizacijo, in je na vodilne komuniste naslavljal zgolj kulturnopolitične zahteve. Ko mu je Izidor Cankar očital plašnost in neodločnost, čeprav bi vendarle moral kaj storiti, mu je Kocbek odvrnil, da je sedaj »politično življenje nekaj drugega kakor pred vojno, posebno v Jugoslaviji. Prej v oblikah svobodnih strank, danes v okviru dveh frontalnih, izrazitih konceptov, ki ne dopuščata sredine, izigravanj in običajne politične igre.« Cankar mu je ugovarjal, da so to le besede in zamisli, da pa gre vseeno »za eno samo stvar, za pojmovanje svobode, ki se zanjo vodi boj le v politični obliki«. Kocbekova razlaga razlike med zahodnim svetom, ki naj bi zašel v krizo, in vzhodno demokracijo, ki naj bi na začetku s premočjo komunistov prevladala tudi pri nas, a naj bi nudila dovolj prostora za konstruktivno sodelovanje krščanskosocialistične skupine, ni prepričala Izidorja Cankarja, ki mu je preprosto odvrnil: »Toda prej ali slej boste prisiljeni, da daste skupini tudi politično formo in vlogo. /.../ Nikoli ni mogoče za stalno enostrankarsko politično življenje.« ⁶¹²

PROGRAM ZA ŠIROKE LJUDSKE MNOŽICE

Vodilni v OF se niso kaj dosti ozirali na takšne pripombe. Da bi dejansko pritegnili množice zelo heterogenih interesov, različnih svetovnonazorskih pogledov in simpatizerje nasprotujočih si predvojnih političnih strank, so morali program zapisati z zelo širokimi obljubami, brez večjih konkretnosti, ki bi lahko bile moteče za katerikoli del prebivalstva. Temeljne točke Osvobodilne fronte so bile sicer akcijski program iz leta 1941, zapisane v vojnem času in temu tudi prilagojene. Razširitev, ki so jo sprejeli na prvem kongresu OF 16. junija 1945, je bila že izraz povojne stvarnosti. Programske točke so izhajale iz obljub leta 1941 s

611 Prav tam.

612 Kocbek, *Dnevnik 1945*, str. 77–78.

pojasnitvijo, da so bile delno že izpolnjene, glavni poudarki pa so bili namenjeni predvolilnemu času leta 1945 in zahtevam, ki naj bodo del prihodnjega ustavnega sistema. V opisu prve točke so tako zapisali, da je Jugoslovanska armada »kot oborožena pest svobodoljubnih jugoslovanskih narodov pod vodstvom maršala Tita maja in junija 1945 osvobodila vse slovensko ozemlje ter tako izpolnila osnovno zahtevo med ‚Temeljnimi točkami Osvobodilne fronte‘, postavljeno na njenem ustanovnem sestanku 27. aprila 1941«. Po štiriletnem krvavem boju proti okupatorju so zato vnovič naglasili »neuničljivo moralno pravico« slovenskega naroda: »Združitev vseh Slovencev v federalni Sloveniji demokratične in federativne Jugoslavije.«⁶¹³

Zapis je bil povsem skladen z zahtevami sporazuma Tito-Šubašić, saj ni odpiral vprašanja državne ureditve Jugoslavije, torej republike ali monarhije. Demokratična in federativna Jugoslavija pa je bil tedaj uradno veljavni naziv države in način zapisa je tako le potrjeval podporo tedanjemu državnemu vodstvu. Nasploh je bilo o viziji politične ureditve v programu Osvobodilne fronte Slovenije iz leta 1945 zelo malo konkretnosti. Na več mestih so poudarjali močno Jugoslavijo, utrjevanje njene notranje in zunanje moči, njeno obrambno sposobnost, bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov, bolj malo pa, kakšna naj država bo. Glede tega je nova oblast obljubljala zgolj zelo nedorečeno obliko nove ureditve: »Ljudska demokracija je bistveni pogoj za blaginjo jugoslovanske države.« Kako naj se ta demokracija izraža, kakšni so njeni elementi ali veje oblasti – o tem je program molčal. Ponovil je zgolj krilatico, ki je bila skupna veliki večini Slovenk in Slovencev po grenkih izkušnjah od začetka vojne na jugoslovanskih tleh: »Zato nikoli več in v nobeni obliki – starega stanja izpred aprila 1941!«⁶¹⁴ V zunanji politiki je program ponovil načelo iz temeljnih točk leta 1941, da je za Slovence, Jugoslavijo in slovanstvo nasploh najpomembnejše »nerazdružljivo bratstvo in zavezništvo naših narodov z velikim ruskim narodom in z vsemi sovjetskimi narodi, našo naslonitev na Sovjetsko zvezo, vseslovansko enotnost z ruskim narodom na čelu«.⁶¹⁵ Opuščanje ali ignoriranje omenjanja medvojne povezanosti tudi z zahodnimi silami, zmagovalkami nad nacistično Nemčijo, je bilo nasploh značilnost kongresa OFS, ki se je preneslo tudi v predvolilno propagando. Še največ je glede notranje ureditve in odnosa do drugačnosti posredno povedala točka, ki je donedavni boj proti nemškemu in italijanskemu fašističnemu imperializmu v povojnem času podaljšala v boj proti kateremukoli tujemu imperializmu in s tem pokazala nepopustljivost »proti slehernemu notranjemu vplivu in pojavu med našim narodom, iz katerega lahko

613 *Temeljne točke Osvobodilne fronte*, str. 3.

614 Prav tam, str. 5.

615 Prav tam, str. 6–7.

v korist in v službi tujega imperializma izvira narodno izdajstvo«. ⁶¹⁶ Posredno enačenje sodelovanja s politiki zahodnih velesil (ali v izrazoslovju oblastnikov tujih imperialistov) kot nadaljevanje politike sodelovanja s fašističnimi okupatorji med vojno je bilo zlovešča napoved obračuna z opozicijo po utrditvi nove oblasti. A skladno z načrtano strategijo leta 1945 oblastniki še niso tako neposredno besedno napadali Velike Britanije in ZDA kot leto kasneje. Za njihove simpatizerje v Sloveniji pa je bilo opozorilo vendarle dovolj glasno, naj dobro premislijo, preden se spustijo v kakšno politično avanturo. V nasprotju z zahodno demokracijo ni ljudska demokracija v programu OF (in LFJ) dobila nikakršne konkretnejše oblike, razen zahteve po utrjevanju narodnih odborov od najnižjih do najvišjih in populističnega slogana, da »demokratske tradicije morajo krepiti ljudstvo, ne pa ljudskih in narodnih sovražnikov«, in da »resnična svoboda ni svoboda protiljudske klike, da more zatirati velikansko večino naroda«. ⁶¹⁷

Veliko več kot na političnem področju so Temeljne točke Osvobodilne fronte iz leta 1945 obljubljale na ekonomskem in socialnem področju. Bile so magnet za večino ljudi, ki so se še preveč dobro spominjali gospodarske krize iz tridesetih let, da bi si želeli ponoviti izkušnjo. Ob sklicevanju na Matijo Gubca in kmečke upornike so pisci programa opozorili, da so se ponekod še do današnjega dne ohranili ostanki tlačanstva in da je OF »kot demokratična zveza ljudskih množic poklicana uresničiti stoletne težnje našega kmeta po zemlji«. Zato se je njihovo geslo glasilo: »Proč z ostanki tlačanstva! Zemljo tistemu, ki jo obdeluje! Zemljo tistemu, ki je nima dovolj! Veleposestnikom nobene odškodnine!« ⁶¹⁸ Kot temeljno gospodarsko nalogo so sicer označili obnovo. V gospodarstvu načeloma niso zavrnilo zasebne pobude, a so jo omejili s pristavkom – »kolikor koristi ljudski skupnosti«. Zavzemanje za združništvo je bilo le nadaljevanje že polstoletnih prizadevanj raznolikih slovenskih ekonomskopolitičnih programov, zato je lahko zahteva, naj to »postane v pogojih ljudske demokracije pomemben činitelj za dvig ljudskega blagostanja«, računala na odobravanje med širokimi socialno nižjimi in srednjimi sloji prebivalstva. Najbolj naj bi gospodarsko moč države po mnenju OF krepilo »utrjevanje in razvijanje državnega gospodarskega sektorja«, kar je bilo večinsko naziranje levo usmerjenih političnih strank, v smislu državne regulacije proizvodnje pa pravzaprav skupna točka večine političnih strank (ne zgolj v Jugoslaviji) po bolečih izkušnjah velike gospodarske krize v tridesetih letih. ⁶¹⁹

Poleg zahtev po nadzoru nad gospodarstvom in večji vlogi države pri njenem načrtovanju so bile za veliko večino prebivalstva privlačne tudi obljube, da bodo nekatere dobrobiti sodobne družbe, ki so bile prej lažje ali pa v pretežni

616 Prav tam, str. 7.

617 Prav tam, str. 8.

618 Prav tam, str. 9.

619 Prav tam, str. 10.

meri dosegljive zgolj bogatejšim, poslej dostopne vsem. Ti zapisi so bili kratki in jasni ter tako niso dopuščali odprtih vrat za korekcije. Kot pogled v socialno enakopravnejšo družbo prihodnosti pa so bili seveda privlačni za veliko večino prebivalstva. Delo naj bi postalo dolžnost in pravica, država pa naj bi delavstvu zagotovila vso socialno zaščito. Laže dosegljivo naj bi postalo tudi šolanje, saj naj bi morala nova oblast »širokim ljudskim množicam omogočiti čim popolnejšo brezplačno izobrazbo.«⁶²⁰

V zadnji točki programa so se snovalci OFS vrnili k pogosto izgovorjeni in zapisani težnji po enotnosti politične stranke, ki so jo ustanovili, in še enkrat poudarili: »Osvobodilna fronta kot tvorec svobode in enotnosti ima edina moralno pravico predstavljati slovenski narod in njegovo ljudstvo.«⁶²¹

Globlji vpogled v program OF iz leta 1945 pokaže, čemu so se snovalci programa izognili in kaj so torej ocenjevali kot sporno ali nesprijemljivo za del državljanov ali volivcev, ki jih nikakor niso hoteli odriniti iz svojega objema. V programu je bilo povsem zanemarjeno vprašanje osebnih svoboščin ali temeljnih liberalnih svoboščin. Temu je v svojih programskih izhodiščih dajala veliko poudarka vodilna opozicijska stranka v Beogradu, Demokratska stranka Milana Grola. Poudarjanje pravic posameznika pred interesi širše družbene skupnosti in pa zahteva po neodvisnosti sodstva, prav tako poudarjena v programu Demokratske stranke,⁶²² sta bili pač točki, s katerima bi se strinjali snovalci programa OF in so se jima raje na široko izognili. Da se ne bi zamerili velikemu delu prebivalstva, na katerega je še vedno močno vplivala ideologija Katoliške cerkve, se program OF ni dotikal vprašanja odnosov države in cerkvenih ustanov, kar je bila kasneje v Ustavodajni skupščini ena od tistih točk, ki so odpirale številne pomisleke. Če je izogibanje tej temi malce bolj razumljivo, pa nekoliko preseneča dejstvo, da program ni omenjal višje stopnje spolne enakopravnosti, ki naj bi jo prinesla nova državna ureditev. Prav ženska volilna pravica je bila ena izmed tistih sprememb, ki jo je v naslednjih mesecih v predvolilni propagandi OF na ves glas razglašala. Odprto vprašanje ostaja, ali tega v programu niso posebej omenjali, da ne bi vznemirjali tradicionalnega konservativnega prebivalstva, ali pa so to pisci programa v naglici prvih poveljnih mesecev preprosto zgolj pozabili poudariti.

620 Prav tam, str. 11

621 Prav tam, str. 12.

622 Pavlović, Politički programi, str. 128–133.

PROGRAM BREZ KONKURENCE

V Sloveniji je bil to edini politični program iz leta 1945, saj predvojne stranke niso priglasile obnovitve svojega delovanja. Če se ozremo le na politične programe strank, ki so delovanje prijavile v državni prestolnici Beogradu, je bilo pri opozicijskih strankah več poudarka na političnem sistemu in liberalnih svoboščinah. V ekonomsko socialnih točkah pa so bila načela OF (in LFJ) podobna delom programov levo usmerjenih strank, ki so se vključile v Ljudsko fronto.⁶²³

V nasprotju z obdobjem pred začetkom druge svetovne vojne, ko si je na Slovenskem konkuriralo več političnih programov, so imeli slovenski volivci leta 1945 na voljo le en politični program. Ali so to dojemali kot omejevanje svoboščin ali pa v duhu vodstva OF, da je v njej dovolj prostora za vse idejnopolitične raznolikosti, je bila stvar osebne presoje posameznika. Neposredno po vojni je OF vsekakor uživala večinsko podporo slovenskega prebivalstva in njen program je obljubljal marsikaj, kar so bile že dolgo želje precejšnjega dela prebivalstva, ki pa dotlej še niso bile uresničene. Temeljne točke Osvobodilne fronte nikakor niso bile program, ki bi nakazoval pot v komunistično družbo, kot so mu očitali nasprotniki. KPJ se je leta 1945 uspešno skrivala v široko zasnovani frontni organizaciji, ki je niti ni hotela prikazovati kot nove politične stranke, da to ne bi preveč spominjalo na predvojno politično strankarsko življenje. Rezultati volitev 11. novembra 1945 so bili tako bolj referendum za edino volilno listo ali proti njej. Dejstvo, da je bil v Sloveniji eden od najvišjih deležev glasov proti listi nove oblasti in da sta v dveh volilnih okrajih kandidata OF zbrala celo manj od polovice oddanih glasov, vodilnih politikov ni pretirano vznemirjalo.⁶²⁴

Volitve so s politične scene odnesle šibko srbsko in hrvaško opozicijo, v naslednjih letih pa je na politično motiviranih sodnih procesih oblast obračunala še s tistimi opozicijskimi politikami, ki so vztrajali na koalicijski zasnovi Ljudske fronte.⁶²⁵ Šele po tem je vodstvo KPJ menilo, da je dovolj skrivanja v LFJ in da se lahko javno predstavijo tudi kot komunisti. To so storili na drugem kongresu LFJ, ki je potekal od 26. do 28. septembra 1947. Iz orisane poti LFJ od ustanovitve pred nekaj več kot dvema letoma, ki jo je na kongresu predstavil Sreten Žujović, je še enkrat prišla nazorno do izraza razlika med (formalno) koalicijsko zasnovo LFJ v jugoslovanskem okviru in enotnostjo OF v Sloveniji. Poročilo o delu LFJ je za Srbijo in Hrvaško omenjalo, da so najprej sodno obračunali z nasprotniki v lastnih vrstah in šele nato izvedli ustanovni kongres Ljudske fronte, na Hrvaškem oktobra 1946 in v Srbiji šele marca 1947. V nasprotju s tem seveda

623 Prim. Pavlović, *Politički programi*, str. 138–155.

624 Павловић, *За Тита или за краља*, str. 354–360; Petranović, *Političke i pravne prilike*, str. 203–205.

625 Gabrič, *V senci politike*, str. 105–111.

za Slovenijo ni navajalo nikakršne omembe vredne notranje opozicije, zato pa je lahko prvi kongres OFS v primerjavi z ostalimi prehitel ne le republiške kongrese, temveč tudi skupni jugoslovanski kongres.⁶²⁶

⁶²⁶ *Drugi kongres Ljudske fronte Jugoslavije*, str. 23–30.